

УДК 94:2–754(477.43)“1798/1920”

Е.М.Мельник

Подільська духовна семінарія

На основі архівних і опублікованих джерел досліджуються основні етапи функціонування Подільської духовної семінарії (1798–1920 рр.).

Ключові слова: Подільська духовна семінарія, учні, викладачі, українська, навчальний процес, виховні заходи.

Важливою ланкою в системі духовної освіти в Україні з кінця XVIII ст. до 1920 р. були середні навчальні заклади. Їх діяльність, зокрема в Подільському регіоні привертала увагу вітчизняних дослідників. Не була осторонь і Подільська духовна семінарія, вивчення якої стосувалося періоду до 1917 р.¹

Метою даної статті є з'ясування основних складових діяльності зазначеного закладу впродовж більш, як столітньої історії, пристосування його до нових державно-політичних умов спричинених Українською революцією 1917–1921 рр.

Як свідчать документи, Подільська духовна семінарія (ПДС) була відкрита за наказом царя Павла I 1 травня 1789 р. в м.Шаргороді при Миколаївському монастирі в приміщенні базилянського колегіуму. Місто Шаргород обрали для розміщення закладу у зв'язку з тим, що тут у колишньому уніатському Миколаївському монастирі, мешкав єпископ Іоанникій.

Заснування і облаштування духовної семінарії відбувалося в досить складних умовах. По-перше, місцеве населення не оговталось від епідемії, яка забрала багато життів. Містечко обкладене караульними постами аж до 9-го грудня 1798 р. По-друге, одна частина дітей православних священнослужителів навчалися в школах інших конфесій, інша, не могла навчатися в семінарії через бідність батьків. По-третє, приміщення, надане закладові, було тісним, мало затишним і тимчасовим².

Та попри труднощі і перешкоди, вже першого року на навчання до семінарії вступили 130 дітей. Ректором закладу було обрано архимандрита Гаврила (вихованця Київської духовної академії). У свій час він був проповідником при кафедрі Київського митрополита і членом Київської дикастерії. З 1783 до 1794 перебував у сані ігумена, був капеланом при російському посольстві у Варшаві. У 1796 р. Св. Синод призначив його керівником Шаргородського першокласного монастиря. Вчителями семінарії призначили Олексія Жильцова і Василя Голосова.

У закладі щороку збільшувалося кількість учнів, що призводило до відкриття нових класів. Так, у 1799 р. появилися середній і вищий граматичний класи, у 1800 р. – класи поезії і риторики; у 1802 р. – клас філософії, і у 1804 р. – відкрито богословський клас. У богословському і філософському класах вихованців називали студентами, в інших класах – учнями. Кількість учнів в семінарії швидко зростала. Зокрема, у 1799 р. тут навчалися 286 осіб, у 1800 р. – 475, у 1801 р. – 542, у 1802 р. – 625, у 1803 р. – 647, з них у класі риторики – 141, поезії – 82, у вищому граматичному класі – 109. У 1805 р. кількість учнів досягла 700, 204 з яких навчалися у класі риторики, 76 – у класі поезії, 98 – у вищому граматичному³. Загалом, з 1817 р. по 1898 р. ПДС закінчило 2665 осіб, з них 815 студентами⁴.

У 1799 р. Іоанникій переїхав до м.Кам'янець-Подільського. Тут він звернув увагу на будинок поблизу Іоанно-Предтеченської церкви, зведений уніатським духовенством на кошти семінарії. Після приєднання Поділля до Російської імперії його секвестрували, і передали в розпорядження Казенної Палати. 1798 року розмістили театр і редути (танцювальні зібрання). Завдяки клопотанню єпископа 1805 р. будинок передали духовному відомству для розміщення семінарії. Наступного року цьому закладі запрацювали три старших класи, переведені із Шаргорода, й відкриті нижчі класи для дітей духовенства. На попередньому місці залишилися нижчі класи семінарії, які об'єдналися у Подільсько-Шаргородську семінарію. У 1814 р. в с.Привороття Кам'янецького повіту єпископ Іоанникій переважно на свої кошти заснував духовне училище⁵.

Зазначивши неодноразових перетворень (у 1817, 1841, 1872, 1885 та ін. роках), ПДС наприкінці XIX – на початку XX ст. стала потужним центром підготовки священників не тільки для Поділля, а й усієї Російської імперії. Адміністрація закладу докладала багато зусиль для покращення матеріальної бази навчання. Зокрема, восени 1865 р. звели триповерхове приміщення, у 1870 р. – гуртожиток для учнів, у 1876 р. – навчальний корпус, наприкінці XIX ст. – двоповерховий будинок для навчальних класів. У 1894 р. до головного корпусу прибудували додаткові площі.

При семінарії діяло Св. Іоанно-Предтеченське братство (1881 р.), яке допомагало дітям із збіднілих родин та дітям-сиротам. 27 лютого 1887 р. при ПДС відкрили щоденну початкову школу, яка змінила недільну⁶.

З розвитком духовної семінарії зростали і витрати на її утримання. Так, якщо у 1859 р. її кошторис становив 72 652 руб., то в 1905 р. – 219 062 руб.⁷.

Революційні події 1905–1907 рр. в Росії і в Україні справили велике враження на всі верстви населення Поділля, зокрема й молодь Подільської духовної семінарії. Так, 14 травня 1907 р., в день коронації Миколи II, на двох вивішених прапорах, вихованці ПДС обірвали дві верхні смуги білого і синього кольорів, червону ж залишили; до прибуття поліції залишки прапорів прибрали, а винуватих не знайшли. Крім того, 18 і 23 травня в приміщенні духовної семінарії, сталися вибухи снарядів, якими зруйновано печі, вибито шибки у вікнах і пошкоджено двері, підлогу й стіни (винних знову не виявили). Деякі учні хотіли провести в життя постанову 3-го студентського з'їзду про бойкот іспитів, але цю пропозицію не підтримала більшість учнів⁸.

Як свідчать документи, для багатьох батьків, діти яких навчались у Подільської духовної семінарії, плата за навчання була досить велика (50–100 руб.) і не завжди посилюю. Часто допомогу таким дітям надавали благодійні та громадські організації, а також приватні особи. Наприклад, 22 січня 1915 р. Подільська духовна консисторія повідомила ректора семінарії про те, що 9 грудня 1914 р. Вінницьким окружним судом схвалено до виконання духовний заповіт священика із с.Будек Є.Василевського. Заповіт такий: “Належний мені після моєї смерті з похоронної каси духовенства капітал у розмір 300 крб. заповідаю на користь Подільської духовної семінарії, яка виховала мене, з тим, щоб ця сума знаходилася для нарощування відсотками до того часу, доки не утвориться з цих відсотків фонд для стипендії мого імені тому вихованцеві, який буде позбавлений коштів посеред року для казенного утримання”. Консисторія також повідомляла про те, що вона надіслала листа до Управління взаємодопоміжної каси про передачу правління семінарії зазначених 300 руб.⁹

В центрі уваги педагогічної ради Подільської духовної семінарії були питання успішності учнів та їх поведінки. Так, у рапорті інспектора семінарії М.Соколова правління закладу від 10 березня 1916 р. зазначалось, що із 408 учнів, які навчались впродовж 2-ї навчальної чверті, 157 вихованців отримали незадовільні оцінки з усних відповідей, а саме: з 7-ми предметів – один, з 6-ти – 1, з 5-ти – 8, з 4-х – 14, з 3-х – 24, з 2-х – 46 і з 1-го – 63¹⁰.

У зв'язку з цим, педрада прийняла ухвалу: учням, які отримали по одній незадовільній оцінці, зробити зауваження; а тим, хто мав по дві заборгованості висловити; за нескладених 3 і більше дисциплін, треба було поставити до відома батьків учнів і, крім того, звернути особливу увагу класних вихователів¹¹.

В умовах Першої світової війни у Кам'янці-Подільському досить гостро стояло питання розміщення військ, організації шпиталів для хворих і поранених солдатів. Для його розв'язання використовувалися приміщення, насамперед навчальних закладів міста, що негативно позначалося на їх роботі. Вже у березні 1915 р. єпископ Подільський і Брацлавський на прохання міського голови дав згоду на розміщення в будинку семінарії російських військ. Через це довелося відпустити учнів перших п'яти класів на літні канікули, шестикласники продовжувати заняття, оскільки їм належало скласти випускні іспити. Випускників, які навчалися за кошти держави перевели на приватні квартири¹².

У 1916 р. семінарію тимчасово евакуювали до Константинограда Полтавської губернії. На новому місці колектив закладу зіткнувся з великими труднощами, зокрема дорожнечено на харчові і промислові товари.

У 1917–1918 навчальному році в Подільській духовній семінарії навчалось 530 учнів. 12 вихованців закінчили повний курс 6-го класу семінарії за першим розрядом, 11 вихованців – за другим розрядом. Ще 10 учням належало скласти іспити з усіх предметів після літніх канікул для того, щоб отримати свідоцтво про повний курс семінарії. Крім того, значна кількість студентів закладу мала скласти іспити після літніх канікул для переведення їх до наступних класів¹³.

З приходом до влади гетьмана Міністерство освіти та мистецтв доклало багато зусиль для того, щоб прискорити процес українізації середніх шкіл, зокрема духовних. У серпні 1918 р. було прийнято відповідний закон. За повідомленням ради Подільського українського товариства “Прогресивіта” в Кам'янець-Подільській духовній семінарії недбайливо ставилися до українізації. Коли просвітяни запрошували своїх учителів-українознавців, керівництво відмовлялось приймати їх. Утім предмети українознавчого циклу доручали невідповідним педагогам. Наприклад, учитель Капустін, який мав викладати географію України, зовсім не володів українською мовою, тому послуговувався російською мовою. Разом з тим, тих педагогів, які добре володіли українською державною мовою, до навчальної праці не підпускали¹⁴.

2 грудня 1918 р. департамент духовної освіти Міністерства сповідань надіслав Подільській духовній семінарії новий навчальний план, який належало негайно втілити в життя. За інформацією ректора В.Якубовича, цей план збільшував обсяг годин на вивчення грецької мови (з 10 до 12), за рахунок зменшення часу, який відводився на засвоєння теорії словесності й історії російської літератури. Крім того, запроваджувалися нові

дисципліни: Українська література, історія України, історія української церкви, географія України¹⁵.

При Подільській духовній семінарії функціонувала фундаментальна бібліотека, яка нараховувала багато художньої літератури і підручників. Частину богословських видань у 1918 р. були передані бібліотеці Кам'янець-Подільського державного українського університету. Під нові навчальні дисципліни заклад не мав відповідної літератури і не пробував її отримати. Так, у 1920 р. бібліотека зробила заявку на придбання лише російської художньої літератури і окремих педагогічних видань¹⁶.

Користування літературою регламентувалося відповідними правилами. Згідно них переваги в отриманні книг мали семінаристи-сироти. Комплект підручників видавався на 5 учнів (один одержував їх з бібліотеки в присутності решти чотирьох, зберігав їх у себе і давав користуватися решті, а після закінчення навчального року, в присутності всієї п'ятірки повертав у бібліотечний фонд. За втрату книг відповідали всі п'ятеро)¹⁷.

Джерела дають змогу встановити склад педагогічного колективу семінарії на початку 1920 р. Тут працювали 17 осіб: в. о. ректора семінарії, інспектор М.Соколов, виконуючий обов'язки інспектора семінарії Д.Нагнійний, вчителі: І.Ястребцов, Н.Пограницький, В.Левитський, М.Георгієвський, О.Красковський, О.Крилов, О.Кільчевський, архимандрит Валеріян, В.Капустін, М.Курневич, О.Третинський, Х.Леценіус, П.Пономарів, Д.Михайлов, Ю.Баулін, помічники інспектора П.Кибардин і М.Богацький. До засідання педагогічної ради запрошували представників єпархіального духовенства протоієреїв К.Стиранкевича й А.Розумовського¹⁸.

4 лютого 1920 р. педагогічна рада заслухала прохання 27 сиріт і незможних вихованців закладу про призначення їм стипендії або надання грошової допомоги. Всі вони, як наголошував інспектор, мали задовільні успіхи у навчанні і гарно поводитися. Кожному з них видали з державного фонду 6 тис. крб. на березень-квітень 1920 р., враховуючи ту обставину, що в семінарії: не було ні бурси, ні їдальні. Зважаючи на важке матеріальне становище працівників семінарії, педрада прийняла ухвалу про створення при закладі кооперативу, який би займався забезпеченням харчами за доступними цінами. Не маючи стартового капіталу, колектив звернувся до Головно уповноваженого уряду УНР І.І.Огієнка з проханням надати правлінню семінарії позичку в розмірі 200000 крб., обіцяючи повернути їх частинами до 1 січня 1921 р.¹⁹

4 травня 1920 р. в. о. ректора семінарії П.Табінський доповів педраді про українізацію національної школи в Україні. Він наголосив, що україні-

зація школи має відбуватися відповідно до законів і розпоряджень уряду УНР. Щодо використання української мови в семінарії, то керівник закладу погодився, що незначна частина педколективу, яка ще добре не вивчила української мови, буде послуговуватися двомовністю. Учні ж повинні на заняттях по можливості відповідати українською²⁰.

Ставлення педради духовної семінарії до українізації Служби Божої було неоднозначним. І все ж, отримавши відповідний наказ міністра сповідань і звернення Подільської губернської шкільної управи, цей орган 6 жовтня 1920 р. поставив до відома священика семінарської церкви Г.Кондрацького²¹.

Щодо автокефалії Православної Церкви, то тут прихильники московського патріарха чинили впертий опір. І.І.Огієнко, який з середини листопада 1919 р. опікувався всіма українськими інституціями в Кам'янці-Подільському, виявляв увагу і до Подільської духовної семінарії. 31 березня 1920 р. він зустрівся з вчителями, оглянув приміщення семінарії і відвідав усі класи, поцікавився життям учнів та їх навчанням. В книзі Почесних гостей Огієнко залишив свої побажання: "31-го березня 1920 р. духовну семінарію оглядав; прошу ректора вжити всіх можливих заходів, аби роздобути більше приміщення, аби вчителі не голодували, аби учні мали всі потрібні підручники". З цього приводу він просив педраду висловити свої побажання щодо різних питань семінарійського життя відповідно до того, як це пропонував він під час свого візиту²².

Незабаром І.І.Огієнку передали міркування, педради Подільської духовної семінарії: "1. Для покращення продуктивності шкільної праці необхідно, щоб для цього були створені необхідні умови, при котрих вона могла би провадитись на належному рівні. На жаль, в даний момент їх немає. Майже всі приміщення в будинках семінарії зайняті різними польськими інституціями і особами, котрі ніякого відношення до закладу не мають; тому необхідно вжити всіх заходів, щоб звільнити другий поверх єпархіальної бурси від поляків, одну кімнату, де знаходиться кооператив експедиції [заготівлі цінних паперів. – Авт.], і другу, де проживають робітники автомаїстерні, а також зразкову школу. Кооператив і автомаїлісти можуть перейти до будинку семінарійської лікарні. Коли всі ці приміщення будуть звільнені, тоді семінарія буде мати можливість проводити навчання зо всіма своїми учнями і деяким навіть дати змогу тут жити, а також притулити до себе хлоп'ячу духовну школу для шкільних занять. 2. Необхідно збільшити кошторис на підручники для вихованців семінарії, котрий фінансовою комісією затверджений в розмір лише 20000 крб. 3. При

реформі духовної семінарії треба прийняти до уваги, що 5 і 6 класи не тільки богословські класи, але і педагогічні, а тому треба відновити кредит щодо зразкової школи, де б вихованці цих класів могли давати зразкові уроки. Бажано, щоб гроші для зразкової школи відпускалися відповідно до кошторису, складеному для зразкової школи при учительській семінарії. 4. Треба також збільшити кошторис на утримання семінарійських будинків, а також на утримання учительського персоналу, що відповідав би кошторису середніх шкіл Міністерства освіти. 5. Педагогічна рада духовної семінарії висловлює свої побажання, щоб при реформі закладу були залишені деякі власні риси, котрими вона відрізняється від загальної середньої школи, а саме: щоб вона мала гуманітарний характер і щоб у ній були залишені філософські дисципліни (логіка, психологія, основи філософії та історії філософії), а також, щоб були зміцнені дисципліни релігійного характеру порівняно з іншими середніми школами. Зокрема, щоб в усіх класах семінарії навчалися Св. Письму, а в богословських класах, з котрих виходитимуть пастирі церкви, був зміцнений церковно-релігійний напрямок як такий, так і у вихованстві. 6. Позаяк до цієї реформованої школи вступатимуть переважно діти сільського духовенства та селян, то необхідно при ній залишити бурсу²³.

Висловлені міркування і пропозиції не можна було, на жаль, реалізувати відразу. Особливо це стосувалося приміщень. Більше того, польська військова адміністрація продовжувала обмежувати права закладу. Так, 17 травня 1920 р. до духовної семінарії з'явилася польська старшина з заявою, що для потреб міліції вона рекувізує спархіяльний будинок духовної семінарії, де містився інтернат для учнів, проводилися заняття і знаходилися квартири службовців, а також будинок, де містилося правління семінарії і квартири ректора, інспектора та духовника. Про це негайно повідомили Головноуповноваженого уряду УНР І.І.Огієнка. Той відразу направив полякам свій протест²⁴. Через кілька днів начальник Подільської округи Б.Крачкевич відповів І.Огієнку, що будинок семінарії не буде рекувізований. Про це повідомили також комісара м.Кам'янця-Подільського та Подільську духовну семінарію²⁵.

Головним у роботі викладачів Подільської духовної семінарії було виконання педагогічного навантаження. За законом від 12 липня 1913 р. учителям духовної семінарії та духовних шкіл, обраним на посаду класного вихователя при одному відділенні класу, надавали в одній або кількох школах не більше 18 годин на тиждень, а при двох відділеннях – не більш 12, а учителю, котрий не був обраний на посаді класного вихователя – не

більше 24 годин на тиждень, а ректорові й інспекторові – не більше 4 годин. Міністерство сповідань УНР дозволяло учителю духовної семінарії та духовних шкіл, обраному на посаду класного вихователя при одному відділенні класа, мати в одній або кількох школах не більш 20 годин. Понаднормове навантаження не оплачувалося. Як свідчать архівні документи, на 1920 навчальний рік педагогічні працівники семінарії викладали такі дисципліни: I. 3 Св. Письма по чотири години: в. о. ректора семінарії М.Соколов, архимандрит Валеріян, перший учитель предмету В.Левицький мав 20, другий учитель О.Кільчевський – 18 годин.

II. 3 теорії словесності та з історії російської літератури – першому учителю предмету М.Георгієвському призначили 17, другому учителю О.Крилову призначили по 17 годин.

III. 3 української літератури – М.Георгієвському 1 безплатна година, Д.Нагноному і О.Кільчевському – по 2 години. Доки не було вчителя-фахівця, О.Кільчевському, доручили додаткових 4 години.

IV. 3 грецької мови – перший учитель М.Соколов і другий вчитель П.Пономарьов отримали по 18 годин.

V. 3 латинської мови – вчитель О.Третінський мав 6 годин, його колега Д.Михайлов – 12, О.Краськовський і М.Пограницький по 6 годин.

VI. 3 фізико-математичних наук – учитель І.Ястребцов вичитував 20 годин, 26 нерозподілених годин тимчасово доручили П.Кибардину (6 годин), і помічнику інспектора М.Багацькому (3), на інші 13 годин збиралися запросити фахівця з іншого навчального закладу.

VII. 3 географії України – Д.Нагноний виконував 4 години.

VIII. 3 загальної та української історії – учитель В.Капустин отримав 20 годин, другий учитель Д.Нагноний – 14.

IX. 3 німецької мови учитель Х.Лаценіус мав 27 години.

X. 3 французької мови – учитель О.Круглов виконував 3 години, Курневич – 6 (без платні), М.Соколов – 2. На 16 вільних уроків вирішили запросити тимчасового учителя.

XI. 3 психології, логіки, короткої історії та початкових основ філософії, дидактики та практичних студій у зразковій школі навантаження дісталось першому учителю М.Курневичу (15 годин) і другому учителю О.Третінському (14).

XII. 3 загальної церковної історії української церкви учитель О.Краськовський виконував 14 годин.

XIII. 3 обвинувального богослов'я історії і обвинувачення старообрядництва і сектантства учитель Д.Михайлов мав 9 годин.

XIV. З гомілетики, літургіїстики, практичного керівництва для пастирів – архимандрит Валеріян отримав 11 годин.

XV. З основного догматичного та морального богослов'я – учитель Н.Пограницький виконував 13 годин. Йому ж дісталася й єврейська мова.

XVI. З церковних співів – учитель Ю.Баулін мав 14 годин²⁶.

Як свідчать джерела, навчальний день для учнів розпочинався о 9.00, після загальної молитви. Урок тривав 40 хв., перерва – 10хв. і останній, п'ятий, урок закінчувався о 13.00. Шкільний рік тривав 4 місяці – з 1 березня до 1-го липня поточного року. Він поділявся на 2 шкільних півріччя, по 2 місяці в кожному. Зокрема, 1-ше шкільне півріччя мало тривати з 1 березня по 1 травня, 2-ге півріччя – з 1 травня по 1 липня²⁷.

Значну роль у житті духовної семінарії відігравали класні вихователі. Ними були тільки учителі духовної семінарії і духовних шкіл. Через те керівні особи, помічники інспектора, наглядачі, а також вчителі церковних співів, малювання, чистописання і гімнастики не мали право бути класними вихователями. Не мали право бути класними вихователями і також особи, які запрошувалися на роботу в духовні семінарії та духовні школи тимчасово по найму. Згідно з постановою Св. Синоду від 2–3 вересня 1913 р. за № 7811 п.2, вихователі обиралися по одному на кожне відділення класу. Усіх таких посад в 1920 шк. р. було 14. Їх посіли у: VI кл. – Н.Пограницький, V кл. – І.Ястребцов, IV кл. (1 від.) – А.Третінський, IV кл. (2 від.) – М.Курневич, III кл. (1 від.) – В.Левицький, III кл. (2 від.) – М.Сokolov, III кл. (3 від.) – М.Георгієвський, II кл. (1 від.) – П.Пономарьов, II кл. (2 від.) – Д.Нагнойний, II кл. (3 від.) – О.Каськовський, I кл. (1 від.) – О.Крилов, I кл. (2 від.) – О.Кільчевський, I кл. (3 від.) – В.Капустін, I кл. (4 від.) – Д.Михайлов²⁸.

У липні 1920 р. Подільська духовна семінарія функціонувала в складі шести класів (14 відділень), де навчалося 558 учнів. Зокрема, в 1-му класі – 177, у 2-му – 110, 3-му – 116, 4-му – 79, 5-му – 46 і 6-му – 30. Заклад утримувався на державні та спеціальні церковні кошти. Плата за право навчання учня за рік становила 1 тис. крб. Навчання велося українською мовою. Завідував семінарією ректор П.Табінський²⁹.

У вересні 1920 р. кількість учнів збільшилась до 433. До того ж, відповідно до закону УНР від 2 липня 1920 р. “Про перетворення шкіл духовного відомства в загальноосвітні і підпорядкування їх Міністерству народної освіти”, перші чотири класи духовних семінарій перетворювалися у загальноосвітні школи і підпорядковувалися відтепер МНО. Але через складну політичну ситуацію педрада 28 вересня 1920 р. ухвалила рішення

про те, щоб “розпочати заняття в семінарії за старою програмою, а тим часом вжити заходів до негайного розроблення штатів братської школи, з'ясування типу і програми її, та надіслати цей матеріал на затвердження Міністра освіти в порозумінні з Міністерством ісповідань”³⁰.

Але незабаром влада перетворила Подільську духовну семінарію у світську школу. Педрада сформувала новий адміністративний апарат. Головою педради обрали Д.Нагнойного, секретарем М.Курневича. Враховуючи те, що в колишній семінарії вчилися переважно діти селян, вирішили назвати нову школу: “Кам'янець-Подільською селянською хлоп'ячою гімназією третього ступеня”³¹. Крім того, в ухвалі також було записано, що 5-ті і 6-ті класи колишньої духовної семінарії як професійно-богословські відокремлюються від загальноосвітніх класів. Водночас до остаточного розв'язання цієї справи в Міністерстві освіти, тимчасово доручили адміністрації гімназії опікуватися цими класами. Крім того, було також визначено кількість відділень у класах селянської хлоп'ячої гімназії³².

На 1920–1921 навчальний рік заклад виробив перехідний навчальний план, в якому були передбачені наступні навчальні предмети: релігія, українська та всесвітня література, нова мова, давня мова, математика, фізика, географія, природознавство, гігієна, історія, історія філософії, психологія, логіка, політична економія, співи, руханка [фізкультура], малювання. У 1 і 2 класах на релігію відводилося 4 години на тиждень, у 3 і 4 класах – 3 години. Більше годин відводилося лише на українську та всесвітню літератури (по 5 годин у 1–3 класах, 4 години – у 4 класі)³³.

Після встановлення радянської влади розпочався процес реорганізації середньої освіти на основі раніш прийнятих документів. Так, у декреті уряду УСРР від 25 січня 1919 р. “Про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу” зазначалося, що організація всієї справи народної освіти в республіці повинна бути побудована на “основі нової педагогіки і соціалізму”. Наркомос УСРР, здійснюючи керівництво шкільною справою в республіці, в цьому зв'язку видав низку постанов та інструкцій. Зокрема “Про керівництво школою і організацією в ній роботи” (1 лютого 1919 р.), “Про запровадження в життя єдиної трудової школи” (липень 1920 р.), на основі яких реорганізовувалися всі попередні типи шкіл в єдині трудові школи³⁴.

Ще 12 лютого 1919 р. заступник наркома народної освіти УСРР М.Скальський розпорядився щодо духовних навчальних закладів: “1. Всі духовні школи передаються в відомство Народного комісаріату освіти і перетворюються в школи загальноосвітнього характеру; 2. 3 предметів

викладання виключаються: Закон Божий, церковнослов'янська мова, церковний спів і стародавні мови. Зокрема, вивчення латинського і грецького предметів необов'язкових допускалося на загальній основі з загальноосвітніми школами; 3. П'ятий і шостий класи духовних семінарій, як спеціальні богословські класи, ліквідовуються; курс четвертого класу вважати закінченим і випуск провести найближчим часом на загальній основі з 8 класом загальноосвітніх навчальних закладів; третій клас вважати випускним в наступному навчальному році³⁵.

З огляду на це відділ народної освіти Подільського губернського Військово-революційного Комітету надіслав наказ від 6 травня 1919 р. за №335 з м.Вінниці в Подільську духовну семінарію такого змісту: "Всі колишні церковнопарафіяльні, другокласні, церковно-учительські школи м.Вінниці і Подільської губернії, а також Подільська духовна семінарія перетворюються в школи загальноосвітнього характеру і переходять у підпорядкування до відділу народної освіти губернії"³⁶.

В липня 1920 р. відділом народної освіти м.Кам'янця-Подільського, відповідно до розпорядження Раднаркому України, було видано наказ №32, за яким "всі школи, як середні всіх типів і назв, за винятком шкіл технічних, професійних і ремісничих, так і нижчі і вищі початкові з 1 вересня 1920 р. реорганізуються в єдину трудову школу з семирічним терміном навчання для дітей від 8 до 15 років". У документі також зазначалося, що учні, які закінчили в 1920 р. вищу початкову школу, або 5-й клас середньої школи, чи 2-гі класи духовної семінарії, вважаються такими, що закінчили курс навчання. Для них передбачалося відкриття курсів і шкіл професійного спрямування. А ті, хто подав прохання про прийом до єдиної трудової школи, вважалися лише кандидатами і зараховувалися до неї лише цим відділом³⁷. Процес реорганізації зупинився 18 вересня 1920 р., коли до Кам'янця-Подільського повернулася українська влада, і відновився у другій половині листопада того ж року, коли до міста знову увійшло червоне військо.

У грудні 1920 р. учні Кам'янець-Подільської хлоп'ячої селянської гімназії перебували у досить важкому матеріальному становищі, що не давало змоги продовжувати своє навчання. З огляду на це 8 грудня 1920 р. педагогічна рада закладу розглянула питання щодо відпуск учнів на різдвяні канікули і про термін початку занять після Різдва. Рада гімназії ухвалила: "З огляду на тяжкий матеріальний стан учнів, а також відсутність палива, відпустити учнів 20 грудня того ж року до 24 січня 1921 р., з якого терміну й розпочати заняття знову"³⁸.

За розпорядженням завідувача відділом народної освіти А.Дубовика від 20 грудня 1920 р. за №14 з початком 1921 р. всі школи Кам'янця-Подільського та його повіту перетворювалися в єдину трудову школу з семирічним терміном навчання. На той час в місті відкрили 12 єдиних трудових шкіл. Зокрема, Кам'янець-Подільська хлоп'яча гімназія, селянська прогімназія і Пирогівська школа перетворювалися у V-у єдину трудову школу з семирічним терміном навчання, змішаного типу³⁹.

Таким чином, впродовж 12 десятиліть Подільська духовна семінарія функціонувала в двох системах освіти – російській та українській. Вона відіграла значну роль у розвитку духовної середньої освіти на Поділлі, сприяла піднесенню загальнокультурного рівня населення краю. Заклад зазнав складної долі. В добу Директорії він був перетворений в селянську хлоп'ячу гімназію. З встановленням радянської влади на Поділлі гімназія була перетворена в трудову школу з семирічним терміном навчання.

Примітки:

1. Сесак, І. В. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч.ІІ. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / І. В. Сесак – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – 184 с.
2. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. – 1798–1898 гг. – Каменец-Подольский, 1898. – С. 36.
3. Там само. – С. 39.
4. Там само. – С. 65.
5. Там само. – С. 39-40.
6. Столетний юбилей... – С. 57-62.
7. Сесак, І. В. Зазначена праця. – С. 37.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІА України). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк.13.
9. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 33-34.
10. Там само. – Спр. 148. – Арк. 1.
11. Там само. – Арк. 1-2.
12. Там само. – Спр. 100. – Арк. 75.
13. Там само. – Спр. 119. – Арк. 1-19; Спр. 117. – Арк. 1-149.
14. Становище подільських духовних шкіл // Відродження. – 1918. – 24 (11) жовтня.
15. ДАХО. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 2.
16. Там само. – Спр. 108. – Арк. 58.

17. Там само. – Спр. 138. – Арк. 14.
18. Там само. – Спр. 144. – Арк. 64.
19. Там само. – Арк. 10.
20. Там само. – Арк. 9-10.
21. Там само. – Спр. 107. – Арк. 20.
22. Там само. – Спр. 108. – Арк. 53.
23. Там само.
24. Центральний державний історичний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1131. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 90-91зв.
25. Там само.
26. ДАХО. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 10-12.
27. Там само. – Арк. 13.
28. Там само. – Спр. 138. – Арк. 10.
29. Там само. – Ф. Р.6. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 2; Спр. 138. – Арк. 9.
30. Там само. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 1.
31. Там само. – Спр. 144. – Арк. 3.
32. Там само. – Арк. 3, 5.
33. Там само. – Арк. 7.
34. Грищенко, М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965). / М. С. Грищенко – К., 1966. – С. 30.
35. ДАХО. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 29.
36. Там само.
37. Там само. – Ф. Р.6. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 90-93.
38. Там само. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 1.
39. Там само. – Ф.Р. 6. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 26.

Резюме

В статті йдеться про функціонування Подольської духовної семінарії в 1798–1920 рр.

Ключевые слова: Подольская духовная семинария, ученики, учителя, українізація, учебный процесс, воспитательные мероприятия.

Одержано 1 червня 2011 року

УДК 37(477. 43/44)“18”:37(470+571)

В.С.Перерва

Церковно-шкільна “революція” у Подільській єпархії другої половини XIX ст.: головні події та виконавці

У статті на основі неопублікованих документів з архівосховищ Києва, Хмельницького та Санкт-Петербурга висвітлюються події церковно-шкільної революції у Подільській єпархії другої половини XIX – поч. XX ст. Автор наголошує на регіональній специфіці цієї яскравої сторінки в історії подільської освіти.

Ключові слова: шкільна революція, Подільська єпархія, церковнопарафіальна школа, Святійший Синод, подільський архієрей, православне духовенство.

У XIX столітті початкова освіта Подільської губернії і загалом Правобережної України мала яскраво виражений церковнопарафіальний характер. Церковноприходські школи традиційно складали більшість освітніх закладів регіону і, крім того, у пореформену епоху зазнали вагомих кількісних та якісних трансформацій, котрі можна трактувати як своєрідну церковно-шкільну “революцію”. Поділля стало одним з авангардних регіонів у поширенні масового церковнопарафіального шкільництва нового індустріального типу і вписало в історію освіти чимало яскравих та повчальних сторінок, які на жаль, далекі від досконалого вивчення.

Дореволюційна, радянська та сучасна історіографія не дали належної оцінки подіям стрибкоподібного розвитку шкільництва пореформених десятиліть. Історики царської Росії переважно розглядали загальнодержавні аспекти розвитку церковнопарафіальної та державної освіти і приділяли мінімальну увагу регіональній специфіці та внескам окремих регіонів у загальнодержавну справу¹. У радянський час діяли атеїстичні ідеологічні кліше і тому вивчення історії церковнопарафіальної освіти не особливо зважало на принцип історичної об’єктивності й носило рафінований характер². Сучасні історики все більшу увагу звертають на розвиток церковнопарафіальної освіти, проте церковно-шкільна “революція” в їхніх працях не розглядається як цілісне явище³.

Дана проблематика є актуальною не лише з огляду на свою маловідомість широким науковим колам, але й внаслідок необхідності для майбутнього фахівця знань тих процесів, завдяки яким склалася модерна освітня система України. Тому метою даної статті є висвітлення подій цер-